

УДК: 336.14:352:351.85(477)«1923/1928»

Вікторія Антоненко,

*магістр історії, аспірантка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
e-mail: victoria_antonenko@i.ua*

ВИДАТКИ МІСЬКИХ БЮДЖЕТІВ УКРАЇНСЬКОЇ СРР НА РОЗВИТОК ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИХ ЗАКЛАДІВ (1923–1928 рр.)

Пошук нових шляхів фінансування української освіти, науки та культури спонукає до вивчення історичного досвіду попередніх років, уроки якого можуть бути корисними для сучасників. Попри це, окреслена тематика залишається малодослідженою.

Пропонована стаття присвячена проблемам матеріального забезпечення освітньо-культурних закладів у містах Української СРР упродовж 1920-х рр. Головна увага акцентується на висвітленні ролі міських бюджетів у цій справі. На основі аналізу нормативно-правових актів українського радянського керівництва простежується процес законодавчого врегулювання фінансування освітньо-культурної сфери, зокрема – розмежування між державним і місцевим бюджетами видатків на утримання установ соціального виховання, професійної освіти та політичної грамотності населення. Опрацювання оперативної і звітної відомчої документації, статистичних відомостей і матеріалів періодичних видань дає можливість розкрити практичні наслідки перенесення на місцеві фінанси значної частини освітніх видатків, що вилилося на початку 20-х рр. ХХ ст. у скорочення мережі закладів, зменшення чисельності вчительства і кількості охоплених освітою дітей. Вивчення витратної частини міських бюджетів дозволяє з'ясувати, скільки коштів виділялося на розвиток освітньо-культурних закладів у 1923–1928 рр., окреслити пріоритетність фінансування тих чи інших сфер, висвітлити конкретне функціональне призначення освітніх видатків.

Дослідження показало, що бюджетні видатки на освіту неухильно зростали. За означений період українські міста витратили за цією статтею понад 80 млн. руб. Лівову частку цих коштів поглинали заклади соціального виховання. Водночас більше половини освітніх видатків становила заробітна плата педагогічних та технічних працівників. На кінець 1920-х рр. міста УСРР спрямовували на розвиток освіти та культури в середньому 19,5% всього бюджету, що, однак, було недостатньо для повного задоволення потреб міських жителів. Частково ця проблема вирішувалася за рахунок переведення закладів у систему патронату, частково – через уведення плати за навчання, але головним чином – за рахунок самооподаткування населення.

Ключові слова: Українська СРР; 1920-ті рр.; освітньо-культурні заклади; місцеві фінанси; міські бюджети; видатки на освіту.

¹ Жмака, В.М. (2012) Прибуткові частини бюджетів міст Лівобережної України в 20-ті роки ХХ ст. *Сумська старовина*. (№ XXXVIII-XXXIX), 21-33; Студінський, В. (2010) *Фінанси Києва: історія та сучасність*. Інформаційно-аналітичний довідник. К.: Фенікс; Чеберяко, О.В. (2012) *Бюджетна система в УСРР 1920-х рр.: організаційно-правові та соціально-економічні основи функціонування*. К.: Нілан-ЛТД.

² Мається на увазі прийняття Всеукраїнським революційним комітетом на чолі з Г. Петровським постанови “Про об’єднання діяльності УСРР та РСФРР” (27 січня 1920 р.), рішення IV Всеукраїнського з’їзду рад щодо “об’єднання комісаріатів військового, фінансів, залізничного, народного господарства, пошт і телеграфів” (травень 1920 р.) та укладення між двома республіками договору про господарський і військовий союз (28 грудня 1920 р.).

³ Антоненко, В.В. (2014) Становлення бюджетів губернських і округових міст Української СРР на початку 1920-х рр. *Архіви України*. № 6, 18.

Важливим напрямком діяльності державного керівництва Української СРР у період нової економічної політики було впорядкування фінансової сфери, що передбачало нормалізацію грошового обігу, реформування податкової системи, побудову збалансованих державного та місцевих бюджетів. Якщо особливості здійснення грошової реформи 1922–1924 рр., податкова політика радянської влади та становлення республіканського бюджету УСРР вже неодноразово ставали предметом наукових досліджень, то функціонування системи місцевих фінансів, зокрема бюджетів українських міст у 1920-ті рр., досі недостатньо висвітлені сучасною історіографією¹.

Формуванню міських бюджетів передувало кількарічне організаційно-структурне та нормативно-правове врегулювання міжбюджетних відносин в Українській СРР. Цей процес значно залежав від рішень московського керівництва, адже ще в 1920 р. було, по суті, ліквідовано будь-яку самостійність українського радянського уряду в царині фінансової політики². Тому ухвалені ВУЦВК і РНК УСРР декрети, постанови та положення, покликані регулювати сферу місцевих фінансів (а серед них – й міських), були, фактично, дублюванням аналогічних законодавчих актів ВЦВК і РНК РСФРР, а згодом – союзних. Водночас, окрім юридичного оформлення, становлення бюджетів українських міст на початку 1920-х рр. залежало від низки інших чинників: нестачі фінансових фахівців, відсутності стабільної валюти як вартісного виміру бюджету, бажання губерній зберегти централізацію власних фінансів, безсистемності передачі видатків з державного бюджету, запровадження нового адміністративно-територіального районування, дебатів щодо принципів входження комунальних прибутків і видатків до міських кошторисів тощо³. Поступове вирішення цих проблем зробило можливим виокремлення у 1923/1924 р. бюджетів губернських і округових центрів УСРР, а впродовж наступних років – заштатних міст та селищ міського типу. Метою цієї статті є висвітлення лише одного аспекту функціонування бюджетів українських міст, зокрема – їх видатків на забезпечення освітньо-культурних потреб населення. Варто зауважити, що хоч матеріально-фінансові аспекти розвитку освіти й культури в 1920-ті рр. вже окреслювалися в працях дослідників⁴, однак вони не акцентували своєї уваги на ролі безпосередньо міських бюджетів у цьому процесі.

⁴ Липинський, В. В., Яцюк, М. М. (2006) Фінансування і матеріальний стан установ соціального захисту дитинства в УСРР у 1920-ті роки. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. № 12, 221–227; Березівська, Л. (2007) Розробка Наркомосом УСРР системи шкільної освіти та її апробація в контексті соціально-економічних та суспільно-політичних детермінант (1920–1924) Вип. 1, 12–29; Кахно, І. В., Ніколіна, І. І. (2009) Розвиток загальноосвітньої школи УСРР на початку 20-х рр. ХХ ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 16, 49–52; Дедович, Д. (2012) Фінансова криза загальноосвітньої школи та спроби її подолання на Чернігівщині у 20-і рр. ХХ ст. *Сіверянський літопис*. № 5–6, 139–146; Єфіменко, Г. (2015) Вчительство і влада. *Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Том 1*. К.: Інститут історії України НАН України, 475–570 та ін.

З огляду на глибоку фінансово-економічну кризу початку 1920-х рр. Українська СРР не мала можливості забезпечити повноцінне утримання всіх освітньо-культурних закладів за рахунок державного бюджету. Тому ще 18 січня 1922 р. ВУЦВК прийняв постанову “Про реєстр видатків, що задовольняються з місцевих коштів”, у якій містився детальний перелік установ, видаткування яких відтепер мало здійснюватися за кошти місцевих бюджетів. Так, на них покладалися господарські та канцелярські видатки й утримання службово-технічного персоналу дитячих будинків, садочків і притулків, дитячих колоній, шкіл-клубів і трудових шкіл тощо (включаючи харчування учнів); забезпечення функціонування шкіл і клубів фабрично-заводського школярства й будинків підлітків, зайнятих на підприємстві; утримання сільськогосподарських, індустріально-технічних, художньо-промислових шкіл, технікумів; підтримка діяльності гуртків, товариств і установ, які не мали загальнодержавного значення; проведення конференцій і з’їздів, читань, бесід, різноманітних курсів; а також утримання та організація культурно-освітніх заходів у бібліотеках, клубах, музеях, виставках, театрах тощо⁵.

⁵ (1922) Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1922–1923 рр. Харків: Літо-друкарня “Книгоспілки”, Арт. 36.

Постановою “Про місцевий бюджет” від 16 серпня 1922 р. були внесені деякі зміни і доповнення в згадане розмежування статей видатків на освіту. Зокрема, місцева влада була зобов’язана забезпечувати приміщеннями, опаленням, освітленням, ремонтом, обладнанням тощо і здійснювати повне утримання, в тому числі й педагогічно-технічного персоналу, короткотермінових педагогічних та інших курсів, профшкіл, навчальних майстерень, міських трудових шкіл, дитячих будинків, садочків, клубів, майданчиків, бібліотек тощо. Окрім цього, за рахунок місцевих коштів мали утримуватися фабрично-заводські школи, заклади для неповнолітніх правопорушників і для дітей з особливостями розвитку, комісії у справах неповнолітніх, установи охорони дитинства, будинки для підлітків. На забезпечення цих закладів мали виділятися субсидії. На балансі ж державного бюджету залишалися Академія наук, науково-дослідні інститути та кафедри, установи вищої освіти, робітфаки, радпартшколи, публічні бібліотеки та музеї, науково-дослідні та зразкові установи соцвиху, політпросвіту, технікумів і трьохрічних педагогічних курсів, а також видатки на навчальну частину закладів освітньо-культурної сфери⁶. Всі ці рішення про розвантаження державного бюджету за рахунок перенесення значної частини освітніх видатків знайшли відображення також у “Тимчасовому положенні про місцеві бюджети” від 12 листопада 1923 р.⁷ У кошторисах всіх рівнів перелічені витрати об’єднувалися в рамках єдиного розділу – “видатки на народну освіту”.

⁶ Там само, Арт. 534.

⁷ Постановление ЦИК СССР от 12 ноября 1923 г. “Временное положение о местных финансах”. Available from www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1857.htm. [Accessed: 3rd July 2016]

⁸ Гринштейн, А. Л. (Ред). (1924) Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ в связи с общим состоянием народного хозяйства УССР. Х.: НКФ УССР, 55.

Першим роком, коли фінансування вищезазначених освітньо-культурних закладів почало здійснюватися за новими принципами, став 1922/1923 р. Але, враховуючи, що цього року місцевий бюджет ще залишався централізованим, неможливо визначити суму видатків українських міст на народну освіту. Видатки ж за цією статтею у погубернських кошторисах займали в середньому 19,9% (коливаючись від 5,08% в Одеській губернії до 32,09% у Чернігівській губернії)⁸. Показово, що близько трьох четвертих цих витрат складала заробітна плата освітянських кадрів. Так, се-

редня ставка працівників освіти в закладах, які перебували на місцевому бюджеті, в 1922/1923 р. становила 11 руб. 10 коп. у містах та 8 руб. 30 коп. – у селах. Найбільший розмір зарплати освітян спостерігався в Донецькій губернії: у містах – 14 руб., у селах – 12 руб. 50 коп. Значне переважання видатків на зарплату зумовлювало дисбаланс у співвідношенні до витрат на господарсько-операційні потреби освітньо-культурних закладів. Останні займали всього лише 27% бюджетних асигнувань на освіту⁹. Такий функціональний розподіл коштів не лише не сприяв, а ще більше поглиблював і без того складне матеріальне становище підопічних закладів соціального виховання й водночас – абсолютно не гарантував фінансову забезпеченість працівників освіти, виплати яким систематично затримувалися на два-три місяці¹⁰.

Дійсно, поки тривало врегулювання процесу фінансування освітньо-культурної сфери на законодавчому та організаційному рівнях, вітчизняним навчальним закладам доводилося функціонувати у надзвичайно складних матеріальних умовах. Звітуючи перед ЦК КП(б)У, народний комісар освіти відзначав: “1920–1923 рр. були для просвітництва УСРР важким періодом боротьби за існування. Наша школа не знає за цей період ніякого бюджету; вона трималася ледь-ледь на пайках і зазнавала всіх наслідків громадянської війни, бандитизму та важкого неврожаю...”¹¹ (*підкреслено – Авт.*). Однак, скрутне становище галузі склалося не лише завдяки вищезгаданим обставинам. Не останню роль у цьому відіграла безпосередньо політика радянської влади. В умовах формування адміністративно-командної системи державне керівництво відводило головну увагу забезпеченню адміністративних і господарських потреб. Тому, попри їхні декларації щодо важливості освіти і проголошеного курсу на ліквідацію неписьменності, за нестачі коштів у першу чергу урізалися видатки на освітньо-культурну сферу¹². Прямим наслідком недофінансування стало скорочення мережі закладів соціального виховання по всій країні. Якщо станом на 1921 р. в УСРР нараховувалося 22 062 школи, то в 1923/1924 р. їх кількість становила вже 15 652. За цей же період чисельність дитячих будинків зменшилася з 1 844 до 1 367 установ¹³. Відповідно охоплення цими закладами дітей скоротилося з 2 млн. до 1 300 тис. осіб¹⁴.

Виконуючи розпорядження уряду щодо децентралізації бюджетної системи, місцеве керівництво в 1923/1924 р. уперше в межах погубернських кошторисів виокремило доходи і витрати міст. Поки що це стосувалося тільки губернських і округових центрів (за винятком Одеської і частково Волинської губерній)¹⁵. Місце освітніх видатків у перших міських бюджетах демонструє **Табл. 1**¹⁶.

⁹ (1924) Народня освіта на Україні. Х.: Червоний шлях, 112.

¹⁰ Долінко, М. (1924) Матеріальне становище робітників освіти на Україні. *Радянська освіта*. № 3-4. 115.

¹¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 2265, арк. 2.

¹² Финансы Украины. Обзор деятельности НКФ..., 41.

¹³ (1922) Отчет Народного комиссара просвещения за 1921 г. В *Народное хозяйство Украины в 1921 г. Отчет Украинского экономического совета Совету труда и обороны*. Х.: 4-я государственная типография, С. 810-811; ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1890, арк. 72.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2265, арк. 2.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1890, арк. 68.

¹⁶ Мьшкис, В. С. (1925) Местный бюджет Украины. Х.: ЦСУ УССР, 16-21, 40-45.

**Видатки губернських і округових міст УСРР
на розвиток освіти у 1923/1924 р. (у тис. руб.)**

	Губернське місто		Округові міста	
	Заплановано	Виконано	Заплановано	Виконано
Волинська	258,7	244,1	–	–
Донецька	77,7	52,3	833,5	734,8
Катеринославська	961,4	1 166,4	388,2	371,5
Київська	1 164,0	1 371,7	461,1	357,4
Подільська	277,8	182,3	182,2	162,7
Полтавська	360,7	296,1	431,6	378,1
Харківська	1 355,5	1 457,9	211,9	203,1
Чернігівська	147,1	108,6	84,2	74,1
Всього	4 602,9	4 879,4	2 592,7	2 281,7

Як показують наведені дані, в 1923/1924 р. кінцеві видатки українських міст на забезпечення виховного/навчального процесу становили 7 161,1 тис. руб. (замість запроєктованих 7 195,6 тис. руб.). Якщо брати до уваги лише загальну суму, виявиться, що губернські центри виконали власний освітній кошторис повністю і навіть перевиконали його на 6%. Однак, скрупульозніший погляд на цифри показує, що це “перевиконання” досить умовне. Фактично це стосувалося тільки Харкова, Києва і Катеринослава (нині – м. Дніпро), тоді як у решті губміст витрати на утримання освітньо-культурних закладів зазнали скорочень. У свою чергу округові центри спромоглися профінансувати цей розділ тільки на 88% від запланованої суми¹⁷. Частково це можна пояснити недосвідченістю місцевих фінансових працівників, які під час розробки орієнтовних кошторисів міст допустили похибки в оцінках потенційних прибутків і видатків. Це досить ймовірно, адже забезпечити виконання бюджетів на 100% вдалося тільки в поодиноких випадках. Однак, головною причиною недофінансування освіти з міських бюджетів у поточному році було перекидання коштів на інші потреби, передусім на утримання адміністративних установ, міліції та військових частин. Зрештою, за підсумками 1923/1924 р. витрати на розвиток освіти й культури становили в губмістах у середньому 16,4% (коливаючись від 10,1% у м. Харкові до 30,0% у м. Катеринославі), а в окрмістах – 26,2% усіх бюджетних коштів. Загалом же це складало близько третини (зокрема 29,1%) загальногубернських асигнувань за цією статтею¹⁸.

На сторінках журналу “Радянська освіта” (березень-квітень 1924 р.) про попередні підсумки переведення освітньо-культурних закладів на утримання місцевих фінансів зазначалось наступне: “Минулий 1923 рік був безперечно роком перелому на освітньому фронті. Перенесення масової школи на місцевий бюджет підвело вперше за останні роки певну, хоча і мінімальну, матеріальну базу під масову школу. . . Накреслились контури реального бюдже-

¹⁷ Мьшкіс, В. С. (1925) Местный бюджет Украины. Х.: ЦСУ УССР, 51.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Освітник. (1924) З освітнього життя за перші місяці 1924 року. *Радянська освіта*. № 3-4, 103.

²⁰ Коварський, Р. (1924) Єдині трудові школи України на 1 січня 1924 р. (За даними державної біжучої статистики). *Статистичний бюлетень*. № 23, 24-26.

²¹ Воскресенський, Е. (1925) Народня освіта на Україні на 1 січня 1924 р. (За даними державної біжучої статистики). *Статистичний бюлетень*. № 2, 24.

²² (1921) Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 рік. Х.: Друга Радянська типографія., Арт. 108.

²³ (1924) Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік. Х.: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, Арт. 13.

ту для шкіл і робітників освіти. Але разом з тим 1923 рік навчив тими ж параграфами та статтями бюджетових розписів зважати на реальні можливості, так би мовити не екстенсифікувати, а інтенсифікувати освітню справу. З 1923 року намічається характерна риса: освітня справа розвивається не стільки вшир, скільки вглиб...¹⁹ (*нідкреслено – Авт.*). Яким чином це торкнулося міст? Згідно з статистичними обстеженнями, впродовж 1923/1924 р. їх навчальна мережа зменшилася з 1189 до 1115 закладів. Головними причинами закриття шкіл стали злиття (49%), планове скорочення (27,2%), відсутність коштів (14,8%) та інші (9%). Водночас кількість учнів, охоплених освітою, збільшилося з 38,3% до 46,3%. Це у свою чергу зумовило збільшення навантаження на діючі школи. Так, станом на 1924 р. пересічна кількість учнів на одну міську школу становила 271 осіб, а вчителів – 11,3 осіб. Отже, у середньому на одного вчителя припадало 24 учня. Найбільш переповненими виявилися навчальні заклади в містах Донецької, Полтавської та Харківської губерній, а найменш – Одеської, Волинської та Поділля²⁰. Поряд із цим з 1923 р. розпочалося цілеспрямоване згортання мережі дитячих установ соцвиху, які потребували значних ресурсів на своє утримання, а відтак – “лежали великим тягарем на місцевому бюджеті”. За період з 1 січня 1923 – до 1 січня 1924 р. їх кількість скоротилася на 29,5% у містах і на 37,9% у селищах міського типу²¹. Таким чином, згадана в журналі “інтенсифікація” освітньої справи насправді не мала нічого спільного з жодним розвитком, швидше навпаки. Результати цього “розвитку” лише вкотре засвідчили невідповідність між деклараціями радянського керівництва, згідно з якими завдання “комуністичної освіти й виховання” визнавалося одним із головних пріоритетів державної політики²², та його реальними діями. Розумними ж словами просто намагалися замаскувати фактично провал власної політики у цій царині в першій половині 1920-х рр.

Продовжуючи “інтенсифікацію”, радянське керівництво ще з початку 1924 р. виділило всі освітньо-культурні заклади у самостійні бюджетно-господарські одиниці, ліквідувавши централізовані органи постачання, які раніше діяли при відділах народної освіти і комунального господарства. Про це, зокрема, йшлося в резолюції IV сесії ВУЦВК від 10 січня 1924 р. “Про радянське будівництво”. Таким чином, держава залишала за собою обов’язок забезпечення цих установ лише книгами, шкільним приладдям тощо²³. Усуваючись від централізованого матеріального постачання, український уряд водночас займався пошуками додаткових можливостей фінансування освіти. 12 лютого 1924 р. РНК УСРР прийняв постанову “Про спеціальні кошти для наукових і науково-мистецьких закладів”, а 13 лютого – “Про відрахування з промислових і торговельних підприємств на культурно-освітні потреби”. Перша, “щоб поліпшити в УСРР фінансовий стан всіх наукових і науково-мистецьких закладів, книгозбірень та наукових товариств”, дозволила їм формувати спеціальні грошові фонди з плати за відвідування лекцій, концертів, виставок, користування книгами, продажу книжкових дублікатів, старого непотрібного майна, прав на видання тощо, а також за рахунок допомоги дер-

²⁴ (1924) Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1924 рік. Х.: Друкарня УВО ім. М. Фрунзе, Арт. 13.

²⁵ Там само, Арт. 48.

²⁶ Воскресенський, Е. (1925) Народна освіта на Україні на 1 січня 1924 р., 23.

²⁷ (1967) Народна освіта і педагогічна наука в Українській РСР. 1917-1967. К.: Радянська школа, 1967, 51-52.

²⁸ (1922) Положение дела Народного Образования. Просвещение Донбасса. № 5, 31.

²⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2231, арк. 165.

³⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2270, арк. 17-17зв.

³¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2231, арк. 167.

жавних і громадських організацій, пожертвувань приватних осіб²⁴. Друга постанова зобов'язала промислові підприємства усіх форм власності щомісяця відраховувати 1,4% усієї кошторисної суми зарплати, а торговельні – 0,1% від суми обігу на підтримку закладів освіти й культури²⁵.

Водночас державне керівництво досить широко практикувало перекладання своїх фінансових зобов'язань з утримання навчально-виховних закладів на різні установи, підприємства, профспілки тощо²⁶. Особливо широкого поширення ця практика набула з перенесенням значної частини освітніх видатків на місцеві бюджети, які не мали достатньо коштів для їх забезпечення. Наприклад, за даними авторів “Народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР” (К., 1967), у 1920-х рр. у системі патронату у м. Харкові перебувало 24% шкіл, у м. Катеринославі – 37%, у м. Кривому Розі – 38% тощо²⁷. В цьому вбачали реальний шанс призупинити процес скорочення освітньої мережі. Про це, зокрема, йшлося в доповідній записці губвідділу народної освіти Донецької губернії, опублікованій у місцевому відомчому журналі в серпні 1922 р.: “... скорочення асигнувань центру на народну освіту з віднесенням витрат... на місцеві кошти розтлумачено було на місцях (у тому числі і в Донбасі) неправильно: замість того, щоб звернути увагу та енергію в бік отримання найбільшої кількості кредитів... із місцевих джерел за кошторисами виконкомів, за бюджетами профспілок, підприємств тощо місця пішли по лінії найменшого опору – почали стихійно закривати навчально-просвітницькі заклади”. Такі дії визнавалися неприпустимими: “Перш, ніж наважитись на те чи інше скорочення мережі, необхідно спробувати всі допустимі способи для її підтримки і лише після того, коли всі заходи виявляться безуспішними, можна ставити питання про закриття того чи іншого закладу”²⁸ (*підкреслено – Авт.*). Однак, “підписавшись” на патрунування, досить важко було звільнитися від взятих на себе зобов'язань у подальшому. Щоб перевести школи і дитячі установи на баланс місцевого бюджету, необхідна була згода губернського/округового виконкому, які йшли на це вкрай неохоче. Зрештою, врегульовувати ці суперечки доводилося на найвищому державному рівні. Прикладом може слугувати ситуація з дитячим містечком у м. Маріуполі, що з початку 1920-х рр. перебувало на утриманні Головного управління соціального страхування УСРР. У липні 1926 р. уряд ухвалив постанову про переведення його на місцевий бюджет. Це викликало запеклий опір з боку Маріупольського окрвиконкому, керівництво якого звернулося до ВУЦВК з проханням скасувати рішення РНК УСРР, що й сталося 29 вересня 1926 р.²⁹. На підтримку уряду виступив Народний комісаріат праці УСРР, аргументуючи свою позицію тим, що кошти на утримання дитмістечка не є витратами прямого призначення Головоцстраху³⁰. Незважаючи на це, суперечка була вирішена на користь місцевої маріупольської влади: у листі заступника голови РНК УСРР О. Сербиченка до ЦК КП(б)У від 1 грудня 1926 р. відзначалося, що уряд погоджується з постановою ВУЦВК щодо цього питання³¹.

Зростання бюджетних прибутків, що відбувалося, головним чином, за рахунок комунального господарства, дозволило україн-

³² (1926) Местный бюджет Украины в 1924-25 году (расходы). *Статистика финансов*. № 2-3, 13.

³³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2786, арк. 71зв.

³⁴ (1925) Місцевий бюджет Київщини на 1924-1925 рік. К.: Київський губвиконком, 48-49.

³⁵ Там само, 38-49.

ським містам поступово збільшувати видатки на потреби народної освіти. Так, наступного 1924/1925 р. на фінансування цієї сфери з міських коштів було спрямовано 11 328,8 тис. руб., з яких на губернські та округові центри Української СРР припало 10 823,3 тис. руб., а на заштатні міста – 505,5 тис. руб.³². У співвідношенні до решти бюджетних витрат українських міст це становило відповідно 15,6% та 20,9%. Водночас питома вага видатків на народну освіту в загальному місцевому бюджеті УСРР сягала 21%³³.

Як конкретно реалізовувалися кошти, виділені з міських бюджетів на розвиток освітньо-культурної сфери, простежимо на прикладі адміністративних центрів Київської губернії. Варто відзначити, що затверджена сума освітніх видатків м. Києва на поточний рік склала 1 747,2 тис. руб. (або 7,9% усіх витрат по бюджету), а округових міст – 566,4 тис. руб. (або 26,9%)³⁴ **Табл. 2**³⁵ демонструє розподіл цих коштів за функціональним призначенням.

Табл. 2

Розподіл освітніх видатків міст Київської губернії за функціональним призначенням на 1924/1925 р. (у %)

	м. Київ	Округові міста
Заробітна плата педагогічно-технічного персоналу	59,5	48,2
Харчування та одяг вихованців	19,1	36,9
Господарські (комунальні) потреби	11,7	9,5
Навчальна частина	2,7	3,8
Канцелярські видатки	0,1	0,3
Закупівля реманенту, приладдя	0,3	0,8
Ремонтні роботи	6,4	0,2

Наведені відомості свідчать, що витрати на народну освіту в першій половині 1920-х рр. мали передусім споживацький характер, оскільки половину їх, а подекуди й більше, становили видатки на заробітну плату для педагогічного й технічного персоналу навчально-виховних закладів. Остання, згідно зі звітом НКО УСРР, упродовж зазначеного періоду зростала наступним чином: у 1922/1923 р. місячна зарплата міського вчителя становила 14 руб., у 1923/1924 р. – 24 руб., у 1924/1925 р. – 35 руб., у 1925/1926 р. – 40 руб. та у 1926/1927 р. – 50 руб. (для порівняння, заробітна плата сільського вчителя збільшилася з 6 руб. у 1922/1923 р. до 40 руб. у 1926/1927 р.)³⁶. Водночас мізерні видатки на капітальний і поточний ремонт, придбання шкільного приладдя та інших необхідних речей були причиною того, що навчальний процес продовжував проходити у пошкоджених або ж непристосованих для цього будівлях, за нестачі навчально-методичних матеріалів, недостатнього устаткування виробничих майстерень при школах тощо. Хоча центральна влада й усвідомлювала необхідність “оздоровлення” освітянського бюджету через перегрупування видатків і збіль-

³⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2265, арк. 9.

³⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2265, арк. 9, 40.

³⁸ Єфіменко, Г. (2015) Вчительство і влада, 528-529.

³⁹ Коварський, Р. (1924) Єдині трудові школи України на 1 січня 1924 р. (За даними державної біжучої статистики). *Статистичний бюлетень*. № 23, 28.

⁴⁰ Коркушко, Г. (1925) Народня освіта на Україні на 1 січня 1925 року. *Статистичний бюлетень*. № 8, 15.

⁴¹ Державний архів міста Києва, ф. Р-1, оп. 1, спр. 144, арк. 18.

⁴² (1925) Статистический сборник. К.: Киевское губернское статистическое бюро, 54, 60, 75, 100.

⁴³ (1925) Місцевий бюджет Київщини на 1924-1925 рік. К.: Київський губвиконком, 38-49.

шення витрат на найбільш слабке місце – операційно-навчальні потреби³⁷, та на ділі нехтувала вирішенням цієї проблеми. Пояснення цього криється не тільки в економічній (у даному випадку – фінансовій) площині, але й у політичній. Не варто забувати, що державне керівництво УСРР прагнуло сформувати з учителів головний рупор для поширення радянської ідеології серед населення. Не останню роль у цьому процесі відігравав матеріальний аспект. Підвищуючи заробітну плату вчительства, державне керівництво, таким чином, намагалося завоювати (фактично – купити) їх лояльність до нового політичного режиму. Саме на це (частково) спрямовувалося позитивне сальдо від щорічного збільшення асигнувань на освіту. З іншого боку, завдяки поступовому покращенню матеріального становища вчительства в 1924-1925 р. було призупинено неухильне до цього часу скорочення їх чисельності і покладено початок деякому зростанню³⁸. За даними статистичних обстежень, на 1 січня 1924 р. у школах українських міст нараховувалося 10 469 учителів, а в селищах міського типу – 4 813³⁹. На початок наступного року ці показники становили 12 244 та 4 846 осіб відповідно⁴⁰.

Повертаючись до аналізу міських видатків Київської губернії, відзначимо, що станом на 1924/1925 р. мережа освітньо-культурних закладів м. Києва складалася з 315 різних установ. Із них 302 перебували на утриманні міського бюджету (решта – губернського). Це були: 97 трудових шкіл, 46 дитячих будинків і 18 інших закладів соціального виховання, 6 профшкіл, 2 курси, 13 бібліотек, 1 музей, 65 пунктів із ліквідації неграмотності, 42 школи політичної грамоти, 7 клубів, 5 вечірніх робітничих шкіл. Навчальні заклади міста охоплювали освітою 34 580 осіб (враховуючи тільки перші 6 пунктів). Обслуговуючий персонал усіх установ налічував 2 171 особу⁴¹. На утриманні ж округових центрів перебували 8 дитячих садочків та близько 27 дитячих будинків (для здорових дітей), де виховувалося 226 та 1376 дітей відповідно, 51 трудова школа, де навчалася 12 274 учнів, 41 школа для ліквідації неграмотності тощо (дані станом на 1 січня 1924 р.)⁴². **Табл. 3**⁴³ дає можливість простежити, яким чином розставлялися пріоритети у фінансуванні цих закладів.

Табл. 3

Розподіл освітніх видатків міст Київської губернії за сферами фінансування на 1924/1925 р. (у %)

	м. Київ	Округові міста
Утримання відділу народної освіти	0,2	–
Соціальне виховання	85,7	87,2
Професійно-технічна освіта	5,9	4,8
Політична грамотність населення	8,1	7,9

Дані таблиці показують, що основна маса видатків на освіту в містах – понад три четверті – поглиналася закладами соціального виховання. На це були об’єктивні причини: їх мережа була чисельнішою й охоплювала значну кількість педагогічно-технічного

персоналу, та й специфіка їх функціонування передбачала наявність деяких досить затратних статей (зокрема, харчування), які були відсутні в кошторисах закладів профосвіти і політграмоти. Тому такий розподіл асигнувань на освіту не означав надання якогось переваг соціальному вихованню та ігнорування інших сфер. В умовах обмеженості фінансових ресурсів потреби всіх освітньо-культурних закладів обраховувалися так, щоб задовольнити хоча б мінімальні потреби. Однак, навіть у м. Києві, де виділялися на це чи не найбільші суми (порівняно з іншими українськими містами), коштів із міського бюджету часом не вистачало навіть на найнеобхідніші речі⁴⁴. Як бачимо, попри розмежування фінансових зобов'язань між державним і місцевими бюджетами, розвиток освітньої галузі в містах все одно потребував фінансової допомоги з центру.

Практично неконтрольована ситуація зі скороченням мережі освітньо-культурних закладів на початку 1920-х рр. і початок її поступового відродження зумовили необхідність здійснення аудиту в цій сфері. Ця потреба актуалізувалася також у зв'язку з завершенням адміністративно-територіальної реформи в УСРР, що супроводжувалася ліквідацією губерній і перерозподілом їх майнових і бюджетних прав та обов'язків. Питання щодо уточнення кількості місцевих установ НКО УСРР розглядалося 10 січня 1925 р. на засіданні Президії Укрдержплану. Остання доручила бюджетно-фінансовій секції скласти для РНК УСРР орієнтовний перелік закладів народної освіти, щоб користуватися ним при складанні бюджетів на 1925/1926 р.⁴⁵. Міська освітньо-культурна мережа, відображена в **Табл. 4**⁴⁶, – це результат статистичного обстеження, яке зафіксувало становище в галузі станом на кінець 1925 р. (на жаль, відсутня інформація щодо дитячих будинків і садків, яка б дала можливість простежити зміну акцентів у справі соціального виховання).

Табл. 4

Мережа освітньо-культурних закладів у міських селищах УСРР станом на 1 грудня 1925 р.

Тип закладів		Округові міста	Інші міста й селища міського типу
Соціальне виховання	4-річні трудові школи	217	250
	7-річні трудові школи	508	278
Професійна освіта	Інститути	35	–
	Технікуми	101	26
	Робітничі факультети	29	–
	Профшколи і профкурси	253	87
	Школи робітничої молоді	117	27
Політична грамотність	Бібліотеки	527	242
	Клуби і сельбудинки	469	288
	Театри	290	210
	Кінотеатри	101	84

⁴⁴ Цельтнер, Е. (1925) Народное образование Киевщины в условиях бюджета 1924-25 года. *Местное хозяйство*. № 6, 79-80, 85.

⁴⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1989, арк. 21зв.

⁴⁶ (1929) Міські селища УСРР. Збірник статистико-економічних відомостей. Х.: ЦСУ УСРР, 145, 149.

Статистика свідчить, що на середину 1920-х рр. мережа освітніх закладів у містах дещо збільшилася. Наприклад, кількість трудових шкіл зросла до 1 253, а відтак – упродовж 2 років було відкрито близько 140 нових закладів. З огляду на обсяги фінансування ця цифра видається цілком адекватною. Якщо ж узяти до уваги, що радянська влада прагнула до кінця 1920-х рр. охопити освітою всіх дітей шкільного віку, то це не набагато наблизило її до досягнення мети: за підсумками 1925/1926 р. частка залучених до навчання дітей в УСРР становила 63,8%⁴⁷.

Головними освітньо-культурними центрами в цей час залишалися найбільші міста: Київ, Харків, Одеса і Катеринослав. Разом на потреби освіти ці 4 окрцентри у 1925/1926 р. витратили більш ніж у 1,5 рази більше коштів, ніж решта 37. Зокрема, з київського бюджету було асигновано 2 496,8 тис. руб., з харківського – 3 139,3 тис. руб., катеринославського – 1 257,3 тис. руб., одеського – 1 999,8 тис. руб.⁴⁸. На одного мешканця цих міст припадало відповідно 4,8 руб., 7,5 руб., 5,3 руб. та 4,7 руб. освітніх видатків на рік (беручи до уваги дані про населення станом на 1926 р.)⁴⁹.

Утримання закладів освіти й культури в решті міських селищ Української СРР обійшлося в 2 049,0 тис. руб., що становило 23,6% усіх їхніх видатків. Найбільше коштів на це виділили Павлоград (96,1 тис. руб. або 24,8% від бюджету), Бердянськ (86,0 тис. руб. або 20,9%), Охтирка (83,1 тис. руб. або 16,3%), Кам'янське (81,4 тис. руб. або 32%), Золотоноша (81,1 тис. руб. або 39,7%), Слов'янське (78,9 тис. руб. або 13,9%)⁵⁰.

Показово, що бюджетні витрати на одного мешканця пересічних міст у кілька разів відрізнялися від показників найбільших освітніх центрів. Наприклад, на теренах колишньої (з огляду на ліквідацію цього поділу в 1925 р.) Волинської губернії вони сягали 1 руб. 76 коп. на рік, Подільської – 1 руб. 73 коп., Полтавської – 1 руб. 82 коп. Однак, у більш економічно потужних – майже відповідали показникам колишніх губцентрів, зокрема в Катеринославській (4 руб. 6 коп.) та Харківській (6 руб. 20 коп.). Звісно, цього було недостатньо, але ситуація в міських селищах поставала в кращому світлі порівняно з селами, де ці видатки на одну особу в рік не досягали й 1 руб.⁵¹.

Директивні вказівки українського уряду на 1926/1927 р. передбачали подальше розширення освітньої мережі. Якщо раніше цей процес мав стихійний характер, то відтепер він мав чітко підпорядковуватись визначеним центральними відомствами планам і узгоджуватися з фінансовими реаліями місцевих бюджетів⁵². З цього приводу народний комісар фінансів УСРР М. Полоз у листі до секретаря ЦК КП(б)У В. Затонського стверджував, що відкрити нові школи, курси, університети, робітфаки тощо, як і відмовитися від практики патронату, цього року “буде надзвичайно важко, а то й зовсім неможливо”⁵³. Проблему фінансових джерел на розширення культурно-освітніх закладів було вирішено з прийняттям ВУЦВК і РНК УСРР 2 лютого 1928 р. постанови “Про самооподаткування людної на задоволення громадських потреб”. Тільки за 1927/1928 р. керівництво держави планувало зібрати з населення УСРР коштів на суму 36,4 млн. руб. Із них

⁴⁷ (1927) Местный бюджет УССР на 1926-27 г. Краткие материалы к докладу Наркомфина правительству УССР о построении местного бюджета на 1926-27 г. X.: Наркомфин УССР, 32.

⁴⁸ (1926) Очерки по бюджету и экономике округов Украины (по материалам 1925–26 года). Госплан Украины, 48.

⁴⁹ (1929) Міські селища УСРР..., 5–7.

⁵⁰ Там само, С. 143.

⁵¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2075, арк. 5зв.

⁵² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2231, арк. 125.

⁵³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2297, арк. 22–22зв.

⁵⁴ (1929) Два роки роботи уряду УСРР 1926/27-1927/28. Матеріали до звіту уряду XI з'їздові рад. Х.: Видання Секретаріату ВУЦВК та Управління справами РНК УСРР, 135-136.

⁵⁵ Сиволап, П. С. (1928) Местный бюджет Украины в 1927-28 г. Хозяйство Украины. № 8-9, 38.

⁵⁶ (1929) Україна. Статистичний щорічник. 1929. ЦСУ УСРР, 94–99.

на народну освіту загалом було намічено використати 21,3 млн. руб. За підрахунками уряду, цього мало вистачити, щоб побудувати чи зробити капітальний ремонт “шкіл 4-річок понад 17 200, шкіл 7-річок – 1 800, профшкіл – 400, хат читалень – 3 500...”. Станом на 1 жовтня 1928 р. на ці потреби вже було витрачено 16,2 млн. руб.⁵⁴. До того ж 3,1 млн. руб. були виділені урядом на шкільне будівництво з фонду регулювання⁵⁵. Зрушення, які відбулися в мережі освітніх закладів міських селищ УСРР упродовж другої половини 1920-х рр., можна простежити, порівнявши дані **Табл. 4** і **Табл. 5**⁵⁶.

Табл. 5

Мережа освітніх закладів у міських селищах УСРР станом на 1 грудня 1928 р.

Тип закладів		Кількість	
Соціальне виховання	4-річні трудові школи	819	
	7-річні трудові школи	1 075	
	Дитячі будинки - інтернати	для нормальних дітей	157
		для дефективних дітей	72
		для хворих дітей	47
		прийомники і розподільники	19
	Денні дитячі будинки	9	
Дитячі садочки	418		
Професійна освіта	Інститути	38	
	Технікуми	111	
	Робітничі факультети	47	
	Профшколи	400	
	ФЗУ та школи типу ФЗУ	179	
	Навчальні майстерні	18	
	Довготермінові профкурси і школи	266	
	Короткострокові профкурси	197	

Загалом упродовж 1925–1928 рр. кількість трудових шкіл у містах і селищах міського типу УСРР зросла більш, ніж на 600 закладів. Значно повільнішими темпами відзначилося розширення мережі професійної освіти. Водночас чисельність дитячих будинків поступово скорочувалась. Утім, всі ці процеси практично не торкалися міських фінансів, асигнування яких на освіту хоч і зростали (**Табл. 6**⁵⁷), але спрямовувалися на забезпечення інших потреб.

⁵⁷ Місцевий бюджет УСРР на 1927-28 рік. (1928) (Збірка місцевих бюджетів УСРР за призначенням на 1927-28 рік та за виконанням за 1926-27 рік) Х.: Фінансове видавництво НКФ СРСР, 2-4; Місцевий бюджет УСРР на 1928-1929 рік. (1929) Х.: Державне фінансове видавництво СРСР, 2–3.

Асигнування з міських бюджетів УСРР
на розвиток освіти та культури у 1926-1929 рр.

		1926/1927 р.	1927/1928 р.	1928/1929 р. (заплановано)
Округові міста	<i>у тис. руб.</i>	17 322	21 927,8	28 411,3
	<i>у % до всього бюджету</i>	11,1%	12,6%	13,5%
Інші міста	<i>у тис. руб.</i>	2 735	4 082,5	3 896,8
	<i>у % до всього бюджету</i>	23,5%	26,4%	25,1%

Упродовж 1926/1927–1927/1928 рр. українські міста вклали в освітньо-культурну сферу понад 45 млн. руб. Більше 30 млн. руб. було запроєктовано витратити на це ж у 1928/1929 р. Зростали не лише обсяги видатків, але й їх питома вага у міських бюджетах. Основне місце у цій групі витрат продовжував займати фонд заробітної плати. Це зумовлювалося як розширенням мережі, так і підвищенням оплати праці освітян (в 1928 р. пересічна ставка вчителя 4-річної трудової школи сягнула 56,9 руб., 7-річної – 76,6 руб., професійної – 81,4 руб.⁵⁸). Збільшилися витрати на задоволення господарських і операційно-експлуатаційних потреб та придбання необхідного приладдя, що також було частково пов'язано зі зростанням кількості закладів.

Отже, прагнення позбутися дореволюційного спадку в усіх сферах суспільного життя й водночас прискорити індустріалізацію країни штовхали більшовицьку владу на глибокі системні перетворення в освітній сфері, що була проголошена “третім фронтом” боротьби проти “підступної буржуазії”. Ці зміни потребували значних фінансових капіталовкладень з боку держави, які остання, попри гучні декларації, не мала змоги забезпечити в умовах важкої економічної кризи початку 1920-х рр. У результаті як вчителі, так і їх підопічні опинилися практично на межі виживання, що, звісно, не додавало позитивного авторитету новій владі. Шукаючи виходу з ситуації, радянське керівництво вдалося до перенесення значної частини освітніх видатків з державного на місцеві бюджети. Однак, сподівання, що цей крок одразу вирішить проблему матеріального забезпечення освітньо-культурних закладів, не справдилися: перші кілька років, поки тривало загальне становлення системи місцевих фінансів, означилися скороченням мережі шкіл і дитбудинків, зменшенням чисельності вчителів та кількості охоплених навчально-виховними закладами дітей. Це було загальним явищем, характерним як для сільської, так і для міської місцевості.

Водночас українські міста, володіючи більшим економічним потенціалом порівняно з селами, в процесі подальшої поступової децентралізації місцевих бюджетів мали більше фінансових можливостей для поліпшення ситуації. Впродовж 1923–1928 рр. у ме-

⁵⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2297, арк. 5.

жах міських кошторисів на розвиток освіти було виділено понад 80 млн. руб. У групі соціально-культурних видатків асигнування на народну освіту в бюджетах українських міст займали провідне місце, в кілька разів переважаючи витрати на охорону здоров'я чи соціальне забезпечення. Однак, вони значно поступалися господарським видаткам, яким надавався значно більший пріоритет. Попри це, з кожним роком фінансування цієї галузі в міських бюджетах збільшувалося: з 9 442,8 тис. руб. у 1923/1924 р. до 26 010,3 тис. руб. у 1927/1928 р. Водночас розширювалася й сама мережа освітньо-культурних закладів, зростали їх потреби, які не вдавалося повністю задовольнити за рахунок місцевих коштів. Частково ця проблема вирішувалася за рахунок переведення закладів у систему патронату, частково – через уведення плати за навчання, але головним чином – за рахунок самооподаткування населення.

REFERENCES

Antonenko, V.V. (2014). Stanovlennia biudzhetiv hubernskykh i okruhovykh mist Ukrainskoi SRR na pochatku 1920-kh rr. *Arkhivy Ukrainy*, (6), 7-19.

Berezivska, L. (2007). Rozrobka Narkomosom USRR systemy shkilnoi osvity ta yii aprobatsiia v konteksti sotsialno-ekonomichnykh ta suspilno-politychnykh determinant (1920-1924). *Istoryko-pedahohichnyi Almanakh*, (1), 12-29.

Cheberiaiko, O.V. (2012). *Biudzhetna systema v USRR 1920-kh rr.: Orhanizatsiino-pravovi ta sotsialno-ekonomichni osnovy funktsionuvannia*. Kyiv: Nilan-LTD.

Dedovych, D. (2012). Finansova kryza zahalnoosvitnoi shkoly ta sprobly yii podolannia na Chernihivshchyni u 20-i rr. XX st. *Siverianskyi Litopys*, (5-6), 139-146.

Derzhavna planova komisiia pry RNK USRR. (10.01.1925) Fund 1. Description 20. Case 1989. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny — The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Dolinko, M. (1924, March/April). Materialne stanovyshe robotnykiv osvity na Ukraini. *Radianska Osvita*, (3-4), 112-116.

Dva roky roboty uriadu USRR 1926/27-1927/28. Materialy do zvituv uriadu KhI z 'izdovi rad. (1929). Kharkiv, USSR: Vydannia Sekretariatu VUTsVK ta Upravlinnia spravamy RNK USRR.

Finansovo-biudzhetna sektsiia Kyivskoi miskoi rady. (27.12.1924) Fund R-1. Description 1. Case 144. Derzhavnyy arkhiv mista Kyieva – State Archive of Kyiv. Kyiv.

Finansy Ukrainy. Obzor dejatel'nosti NKF v svyazi s obshhim sostojaniem narodnogo hozjajstva USSR. (1924). Kharkiv, USSR: NKF USSR.

Iefimenko, H. (2015). Vchytelstvo i vlada. In S. Kulchytskyi (Ed.), *Suspilstvo i vlada v radianskii Ukraini rokiv nepu (1921 – 1928). Kolektyvna monohrafiia* (Vol. 1, pp. 475-570). Kyiv, Ukraine: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy.

Kakhno, I.V., & Nikolina, I.I. (2009). Rozvytok zahalnoosvitnoi shkoly USRR na pochatku 20-kh rr. XX st. *Naukovi Zapysky Vinnyts-*

koho Derzhavnoho Pedagogichnoho Universytetu Imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, (16), *Istoriia*, 49-52.

Korkushko, H. (1925, May). Narodnia osvita na Ukraini na 1 sichnia 1925 roku. *Statystychnyi Biuletyn*, (8), 3-17.

Kovarskyi, R. (1924, December 1). Yedyni trudovi shkoly Ukrainy na 1 sichnia 1924 r. (Za danymy derzhavnoi bizhuchoi statystyky). *Statystychnyi Biuletyn*, (23), 24-29.

Lypynskyi, V.V., & Yatsiuk, M.M. (2006). Finansuvannia i materialnyi stan ustanov sotsialnoho zakhystu dytynstva v USRR u 1920-ti roky. *Ukraina XX Stolittia: Kultura, Ideolohiia, Polityka*, (12), 221-227.

Mestnyi byudzhet USSR na 1926-27 g. Kratkii materialy k dokladu Narkomfina pravitelstvu USSR o postroenii mestnogo byudzheta na 1926-27 g. (1927). Harkov, USSR: Narkomfin USSR.

Mestnyj byudzhet Ukrainy v 1924-25 godu (rashody). (1926, January). *Statistika Finansov*, (2-3), 13.

Miski selyshcha USRR. Zbirnyk statystyko-ekonomichnykh vidomosti. (1929). Kharkiv, USSR: TsSU USRR.

Mistsevyi biudzhet Kyivshchyny na 1924-1925 rik. (1925). Kyiv, USSR: Kyivskiy hubvykonkom.

Mistsevyi biudzhet USRR na 1927-28 rik (Zbirka mistsevykh biudzhetyv USRR za pryznachenniam na 1927-28 rik ta za vykonanniam za 1926-27 rik). (1928). Kharkiv, USSR: Finansove vydavnytstvo NKF SRSR, 1928.

Mistsevyi biudzhet USRR na 1928-1929 rik. (1929). Kharkiv, USSR: Derzhavne finansove vydavnytstvo SRSR.

Myshkis, V.S. (1925). *Mestnyj byudzhet Ukrainy*. Kharkiv, USSR: CSU USSR.

Narodna osvita i pedagogichna nauka v Ukrainskii RSR. 1917-1967. (1967). Kharkiv, USSR: Radianska shkola.

Narodnia osvita na Vkraini. (1924). Kharkiv, USSR: Chervonyi shliakh.

Narodnyi komisariat finansiv USRR. (n.d.) Fund 1. Description 20. Case 1890. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Narodnyi komisariat osvity USRR. (24.07.1928) Fund 1. Description 20. Case 2786. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Narodnyi komisariat pratsi USRR. (12.10.1926) Fund 1. Description 20. Case 2270. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Narodnyj komissariat prosveshhenija USRR. (n.d.) Fund 1. Description 20. Case 2265. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Ocherki po byudzhetu i jekonomike okrugov Ukrainy (po materialam 1925-26 goda). (1926). Kharkiv, USSR: Gosplan Ukrainy.

Osvitnyk. (1924, March/April). Z osvitho zhyttia za pershi misiaty 1924 roku. *Radianska Osvita*, (3-4), 103-107.

Otchet Narodnogo komissara prosveshhenija za 1921 g. (1922). In *Narodnoe hozjajstvo Ukrainy v 1921 g. Otchet Ukrainskogo jekonomicheskogo soveta sovetu truda i oborony* (pp. 808-837). Kharkiv, USSR: 4-ja gosudarstvennaja tipografija.

Poloz, M.M. (02.09.1926) Fund 1. Description 20. Case 2297. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Polozhenie dela Narodnogo Obrazovaniya. (1922, August). *Prosveshhenie Donbassa*, (5), 29-31.

Postanovlenie CIK SSSR ot 12 nojabrja 1923 g. “Vremennoe polozhenie o mestnyh finansah”. Retrieved from: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_1857.htm.

RNK USRR (17.07.1926) Fund 1. Description 20. Case 2231. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Serbychenko, O.K. (01.12.1926) Fund 1. Description 20. Case 2231. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Sivolap, P.S. (1928, August/September). Mestnyj bjudzhet Ukrainy v 1927-28 g. *Hozjajstvo Ukrainy*, (8-9), 30-45.

Statisticheskij sbornik. (1925). Kyiv, USSR: Kievskoe gubernskoe statisticheskoe bjuro, 1925.

Studynskiy, V. (2010). *Finansy Kyieva: Istoriia ta suchasnist. Informatsiino-analitychni dovidnyk*. Kyiv: Feniks.

Tseltner, E. (1925, March). Narodnoe obrazovanie Kievshchiny v usloviyah byudzheta 1924-25 goda. *Mestnoe Hozyaystvo*, (6), 72-126.

Ukraina. Statystychnyi shchorichnyk. 1929. (1929). Kharkiv, USSR: TsSU USRR.

Upravlinnia mistsevykh finansiv NKF USRR. (n.d.) Fund 1. Description 20. Case 2977. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Volynskiy hubkom KP(b)U i Volynskiy hubvykonkom. (n.d.) Fund 1. Description 20. Case 2075. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Voskresenskiy, E. (1925, January 15). Narodnia osvita na Ukraini na 1 sichnia 1924 r. (Za danymy derzhavnoi bizhuchoi statystyky). *Statystychnyi Biuletyn*, (2), 23-31.

VUTsVK. (29.09.1926) Fund 1. Description 20. Case 2231. Tsentralnyy derzhavnyy arkhiv hromadskykh obyednan Ukrainy – The Central State Archive of Public Organizations of Ukraine. Kyiv.

Zbirnyk postanov ta rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1922-1923 rr. (1922). Kharkiv, USSR: Lito-drukarnia “Knyhospilky”.

Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1921 rik. (1921). Kharkiv, USSR: Druha Radianska ty-pohrafiia.

Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy za 1924 rik. (1924). Kharkiv, USSR: Drukarnia UVO im. M. Frunze.

Zhmaka, V.M. (2012). Prybutkovi chastyny biudzhativ mist Livoberezhnoi Ukrainy v 20-ti roky XX st. *Sumska Starovyna*, (XXX-VIII-XXXIX), 21-33.

Виктория Антоненко

РАСХОДЫ ГОРОДСКИХ БЮДЖЕТОВ УКРАИНСКОЙ ССР НА РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ (1923–1928 гг.)

Поиск новых путей финансирования украинского образования, науки и культуры побуждает к изучению исторического опыта предыдущих лет, уроки которого могут быть полезными для современников. Несмотря на это, данная тематика остается малоисследованной.

Предлагаемая статья посвящена проблемам материального обеспечения образовательно-культурных учреждений в городах Украинской ССР в 1920-е гг. Главное внимание акцентируется на освещении роли городских бюджетов в этом деле. На основе анализа нормативно-правовых актов украинского советского руководства прослеживается процесс законодательного урегулирования финансирования образовательно-культурной сферы, в частности – разграничение между государственным и местными бюджетами расходов на содержание учреждений социального воспитания, профессионального образования и политической грамотности населения. Ознакомление с оперативной и отчетной ведомственной документацией, статистическими сведениями и материалами периодических изданий дает возможность раскрыть практические последствия перенесения на местные финансы значительной части образовательных расходов, а изучение расходной части городских бюджетов – выяснить, сколько средств выделялось на развитие образовательно-культурных учреждений в 1923–1928 гг., определить приоритетность финансирования тех или иных сфер, осветить конкретное функциональное назначение образовательных расходов.

Исследование показало, что бюджетные расходы на образование неуклонно увеличивались. За указанный период украинские города потратили по этой статье более 80 млн. руб. Львиную долю этих средств поглощали учреждения социального воспитания. В то же время более половины образовательных расходов составила заработная плата педагогов и технических работников. К концу 1920-х гг. города УССР направляли на развитие образования и культуры в среднем 19,5 % всего бюджета, что, однако, было недостаточно для полного удовлетворения потребностей городских жителей. Частично эта проблема решалась за счет перевода учреждений в систему патроната, частично – путем введения платы за обучение, но главным образом – за счет самообложения населения.

Ключевые слова: Украинская ССР; 1920-е гг.; образовательно-культурные учреждения; местные финансы; городские бюджеты; расходы на образование.

Viktoriya Antonenko

THE EXPENDITURES OF THE CITIES BUDGETS OF THE UKRAINIAN SSR ON THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL AND CULTURAL INSTITUTIONS (1923–1928)

The searching for new ways to finance Ukrainian education, science and culture leads to the studying of the historical experience of the previous years. These lessons could be very helpful to the contemporaries. Nevertheless this topic is still less researched in the Ukrainian historiography.

The article deals with the problems of the material support of the educational and cultural institutions in the cities of the Ukrainian SSR during the 1920's. The main attention is paid to the highlighting of the role of the cities budgets to the problem mentioned above. The process of the legislative regulation of the financing of the educational and cultural spheres and in particular – the division of the funding for the institutions of the social education, the vocational education and the political literacy between the state and local budgets is traced on the basis of the analysis of the normative legal acts of the Ukrainian Soviet authorities. The working out the operational and reporting documentation of the different departments, statistical data and the materials of the periodicals makes it possible to reveal the practical consequences of the transferring a large part of educational spending to the local finances. In the early 20's XX century this decision led to the reducing of the educational institutions, the number of teachers and, of course, the number of children covered with education. The studying the expenditure part of the cities budgets allows us to determine how much money was allocated to the development of the educational and cultural institutions in 1923–1928, to outline the priority of the financing of the certain spheres and to highlight the specific appointment of the educational expenditures.

The research showed that the budget spending on education had been steadily increasing. Ukrainian cities spent more than 80 million rubles on the item during that period. Most of these funds was absorbed by the social education institutions. The institutions of the political literacy were on the second place and the institutions of the vocational education were the last. At the same time more than a half of all the educational expenditures were spent on the salary of the pedagogical and technical workers. The Ukrainian cities directed the average 19.5 % of the total cities budgets to the development of the education and culture at the end of the 1920's. However, it was not enough to satisfy all the needs of the urban citizens. This problem was partly solved by the transferring of the some institutions on the system of patronage, partly – by introduction of tuition fees, but mainly – by self-taxation of the population of the Ukrainian SSR.

Keywords: *Ukrainian SSR; 1920's; educational and cultural institutions; local finances; cities budgets; educational expenditures.*